

Sprawozdanie z konferencji „Nowy regionalizm? Badawczy rekonesans i zarys perspektyw”

W Zielonej Górze 11-12 października 2012 roku odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa pod tytułem „Nowy regionalizm? Badawczy rekonesans i zarys perspektyw” zorganizowana przez Pracownię Badań nad Literaturą Regionalną Uniwersytetu Zielonogórskiego. Współorganizatorami konferencji byli Instytut Sławiastyki Uniwersytetu w Poczdamie oraz Komitet Nauk o Literaturze PAN. Patronat nad konferencją objął Urząd Miasta Zielona Góra oraz Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej. Obrady trwały dwa dni – zarówno pierwszego, jak i drugiego dnia wygłoszono jedenaście referatów, w których badacze z polskich i niemieckich ośrodków naukowych podjęli próbę diagnozy historycznego oraz aktualnego stanu badań nad regionalizmem w literaturze. Wiązało się to z określeniem nowych perspektyw badawczych, jakie otwierają się w ramach kulturowego zwrotu w literaturoznawstwie. Diagnoza dotychczasowego stanu badań regionalnych okazała się istotna również ze względu na możliwość wykorzystania nowych metodologii, związanych między innymi z tak zwanym zwrotem topograficznym (m.in. geopoetyka, etnopoetyka), z teorią postzależnościową, koncepcją pamięci i postpamięci w badaniach literackich.

Pomimo dużego zróżnicowania tematów i stanowisk można wskazać na pewne ogólne kategorie badawcze, które powtarzały się w poszczególnych referatach. Część wystąpień skupiała się na teoretycznych zagadnieniach związanych z regionalizmem w badaniach literackich. Wiele referatów odnosiło się do literatury konkretnych regionów (np. Śląska, Ziemi Lubuskiej, Podlasia czy Pomorza). Badacze często posługiwali się kategorią pamięci i związanych z nią pojęć (miejsca pamięci, postpamięć, pamięć traumatyczna, polifonia pamięci, polityka pamięci), odwoływali się też do kategorii pogranicza, traktowanego zarówno jako teoretyczne narzędzie analizy literatury, jak też jako praktyczny sposób budowania narracji o wielokulturowej przeszłości i teraźniejszości regionów.

Problematykę teorii regionalizmu literackiego, sposobów rozumienia tej teorii i jej miejsca we współczesnej refleksji literaturoznawczej – zarówno krytycznoliterackiej, jak i metodologicznej – podjęli Zbigniew Chojnowski z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego i Małgorzata Mikołajczak z Uniwersytetu Zielonogórskiego. Zbigniew

Chojnowski wygłosił referat *Literaturoznawstwo regionów. W poszukiwaniu skutecznych perspektyw badawczych*, w którym starał się określić, jakie są możliwości przeformułowania dotychczasowego ujmowania regionalizmu literackiego. Badacz zwrócił uwagę na pejoratywne wartościowanie badań regionalnych oraz na potrzebę zmiany takiego ujęcia. Określił region mianem palimpsestu i uznał, że jego rozpatrywanie to rodzaj pracy nad świadomością miejsca. Teoretyczne rozważania kontynuowała M. Mikołajczak w wystąpieniu *Dyskurs regionalistyczny we współczesnym literaturoznawstwie – pytania o status, poetykę i sposób istnienia*. Badaczka zastanawiała się nad przedmiotem, narzędziami oraz metodami badań regionalnych. Zaproponowała podział na dwie odmiany dyskursu regionalistycznego – inregionalną i exregionalną. Zwróciła także uwagę na takie cechy regionalnego dyskursu, jak: zaangażowanie, terytorializacja, socjologizacja, konfrontacja i etnografizacja.

Nie wszystkie wystąpienia dotyczyły teoretycznych i metodologicznych aspektów badań regionalnych. Wielu prelegentów koncentrowało się na konkretnym regionie, wskazując na charakterystyczne cechy literatury w nim powstającej. Umożliwiło to przyjęcie postawy komparatystycznej i założenia, że swoistość danego terytorium można badać między innymi na drodze porównania go z pozostałymi regionami. Tacy badacze, jak Elżbieta Dutka (Uniwersytet Śląski), Krystyna Kossakowska-Jarosz (Uniwersytet Opolski), Wojciech Browarny (Uniwersytet Wrocławski), Ewa Kraskowska (Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu) i Marek Mikołajec (Uniwersytet Śląski), w swoich refleksjach badawczych skupili się przede wszystkim na literaturze śląskiej. W referacie *Doświadczenie regionu (na przykładzie literatury o Śląsku)* E. Dutka za rezultat doświadczenia przestrzeni regionu uznała między innymi literaturę, która może stanowić świadectwo dwojakiego rodzaju – być wyrazem zadomowienia lub niezadomowienia w krajobrazie kulturowym i geograficznym konkretnej przestrzeni. W kolejnym referacie dotyczącym Śląska (*Historia rodzimego piśmiennictwa na Górnym Śląsku w perspektywie kulturowej*) K. Kossakowska-Jarosz analizowała śląską literaturę w kontekście formowania identyfikacji regionalnej, która to identyfikacja może spowodować bądź scalanie z resztą kraju, bądź też oddzielenie od niej przez zaznaczenie własnej odrębności. Symbioza przemysłu i natury w literaturze stała się sposobem na idealizację Śląska, jednak piśmiennictwo tego regionu nie jest w całości skoncentrowane na opisie przestrzeni – odrzucanie konwencjonalnych śląskich tematów literackich to wyraz ucieczki od polityki i ideologii. Wojciech Browarny także podjął tematykę śląską, wygłaszając referat *„Ślązaczanie” Śląska. O przemianach narracji tożsamości regionalnej*. Badacz najpierw mówił o oficjalnych dyskursach regionalnych (m.in. myśl zachodnia, dyskurs nowoczesności, idea wszechpolskiej tożsamości narodowej, zależnościowa mimikra), by następnie przejść do omówienia „ślązaczania”, czyli tworzenia tekstów

alternatywnych wobec dyskursu oryginalnego (odstępstwa od idei monolitu, poezja konkretna, metafory pustki i braku), czym nawiązał do przedstawionych przez K. Kossakowską-Jarosz sposobów na unikanie skonwencjonalizowanych motywów regionalnych. O Śląsku mówiła też E. Kraskowska, która przedstawiła referat zatytułowany *Nafta i węgiel. O wyobraźni poetyckiej Mariana Jachimowicza*. Badaczka wskazała, jakie związki istnieją między twórczością M. Jachimowicza a miejscem, regionem i lokalnością dolnośląskiego Wałbrzycha. W wystąpieniu *O psychopolitycznym potencjale literatury śląskiej* M. Mikołajca Śląsk został ukazany jako miejsce nieokreślone tożsamościowo, cechujące się silną potrzebą przynależności.

Przedmiotem analizy były również literatury innych regionów. O literaturze kaszubskiej mówili badacze z Akademii Pomorskiej w Słupsku. Daniel Kalinowski w wystąpieniu zatytułowanym *Literatura kaszubska a badania postkolonialne* starał się określić powody, dla których literatura kaszubska nie przedostała się na forum literatury ogólnopolskiej. Zaprezentował też sposoby obejmowania piśmiennictwa Kaszub wykładnikami ideologicznymi oraz wskazał przydatność metodologii postkolonialnej do badania tej twórczości. Kaszubszczyzna pojawiła się również w referacie Adeli Kuik-Kalinowskiej (*Perspektywa antropologiczna w opisie literatury kaszubskiej*). Badaczka rozważała takie kwestie, jak związki literatury z mitem, świat przyrody determinujący ludowy i magiczny odbiór rzeczywistości oraz trójjęzyczność literatury kaszubskiej.

Ziemia Lubuska to kolejny region, który stał się przedmiotem refleksji badawczej podczas konferencji. Analizę lubuskiej twórczości literackiej przeprowadziła Marika Sobczak z Uniwersytetu Zielonogórskiego. W referacie pod tytułem *Lubuski dyskurs literaturoznawczy wobec tematu niemieckiego* mówiła o motywach i metaforach, pojawiających się w lubuskiej poezji, między innymi mapy, gwiazdy, ojca-przewodnika, drzewa, lasu, fotografii i pocztówki. Autorka odnosiła się do koncepcji miejsc pamięci, a także do możliwości, jakie daje obecnie geopoetyka czy humanistyka nieantropocentryczna.

Mówiąc o przeszłości regionów, nie sposób uniknąć rozważań nad kwestią pamięci, o której mówiły między innymi Magdalena Marszałek (Uniwersytet w Poczdamie) oraz Elżbieta Rybicka (Uniwersytet Jagielloński). Magdalena Marszałek (w referacie *Projekt „regionalizmu posttraumatycznego”, czyli o miejscach pamięci inaczej niż Pierre Nora*) zaprezentowała koncepcję regionalizmu posttraumatycznego, wiążąc ją ze zwrotem wizualnym, czyli zmianą wrażliwości na przestrzeń (zainteresowanie jej wizualną stroną, a także przestrzenną dysocjacją i pęknięciem). Jak stwierdziła M. Marszałek, miejsca traumatyczne nie poddają się zabiegom afirmatywnym i sensotwórczym, gdyż niosą ze sobą bolesny ładunek emocjonalny. Elżbieta Rybicka w referacie zatytułowanym *Czy jest możliwa „polifonia pamięci” w literackich badaniach regionalnych? Na*

przykładzie pogranicza polsko-niemieckiego zwróciła uwagę na wielogłosowość różnych narracji o przeszłości, na istnienie alternatywnych polityk pamięci oraz na zróżnicowanie form pamiętania, które widoczne jest szczególnie na pograniczu, stanowiącym pełne napięcia „pole walki” pomiędzy agonem i wspólnotą. W wystąpieniu badaczki kluczowe miejsce zajmowała pamięć, ale równie ważna była kategoria pogranicza. Często pojawiała się ona w konferencyjnych referatach, również w wypowiedziach Arkadiusza Kalina i Katarzyny Taborskiej z PWSZ w Gorzowie Wielkopolskim oraz Kamili Gieby z Uniwersytetu Zielonogórskiego, zajmujących się pograniczem polsko-niemieckim. Danuta Zawadzka i Elżbieta Konończuk z Uniwersytetu w Białymstoku mówiły o pograniczu polsko-białoruskim, Krzysztof Zajas (Uniwersytet Jagielloński) o pogranicznych relacjach polsko-litewskich na przykładzie literatury inflanckiej, a Renata Makarska z Uniwersytetu w Tybindze dokonała analizy literackich obrazów sąsiedztwa polsko-czeskiego.

Tematem wystąpienia Arkadiusza Kalina (*Polsko-niemieckie przestrzenie literackie: geopolityczne reorientacje w polskiej literaturze najnowszej – rekonesans*) było geopolityczne i geopoetyczne pogranicze oraz jego przejawy w literaturze z lat 1945-1989. Arkadiusz Kalin wskazał na wieloznaczność pojęcia „pogranicze”, interdyscyplinarność badań tej kategorii oraz jej podatność na mitologizację i ideologizację, czyli narzędzia władzy symbolicznej. Katarzyna Taborska (*Wybrane piśmiennictwo nowego niemiecko-polskiego pogranicza. Problemy kategoryzacji i recepcji*) przedstawiła koncepcję nowego pogranicza, czyli tego, które powstało po II wojnie światowej, gdy polskość na ziemiach odzyskanych zyskała funkcję kulturotwórczą. Dokonała klasyfikacji literatury postlandsberskiej, czyli powstającej w powojennym Gorzowie (który do 1945 r. nazywał się Landsberg). Podzieliła tę literaturę na teksty epickie i liryczne, gatunki synkretyczne, teksty o ograniczonym upowszechnieniu oraz teksty prymarnie nieliterackie. Pogranicze polsko-niemieckie było też tematem referatu Kamili Gieby (*Od antygermańskiego przedmurza do pomostu ku Europie. O przemianach postaw wobec niemieckiego dziedzictwa kulturowego w dyskursie regionów pogranicza*). Kamila Gieba przedstawiła założenia oficjalnego dyskursu regionalnego sprzed 1989 roku, wskazując na sterowalność literatury i literaturoznawstwa usiłującego sprostać wymaganiom władzy. Rok 1970 został uznany za przełom w myśleniu o niemieckim dziedzictwie kulturowym. Natomiast dopiero po transformacji ustrojowej otworzyły się nowe możliwości metodologiczne w badaniach regionalnych, mimo że i one nie są wolne od ideologicznych uwarunkowań.

O pograniczu polsko-białoruskim mówiły badaczki z Uniwersytetu w Białymstoku – D. Zawadzka i E. Konończuk. Pierwsza z nich zobrazowała złożoność relacji międzyetnicznych na pograniczu oraz ich wpływ na rozwój i postrzeganie literatury („Rafa”

regionu. O przemianach pamięci w literaturze pogranicza polsko-białoruskiego). Poruszyła problem relacji między literaturą polską i białoruską oraz wpływu mniejszości na kulturę regionu. Wskazała na antybiałostockość pisarzy białoruskich, postrzegających miasto jako zagrożenie dla ich rustykalnej kultury. O podlaskiej twórczości mówiła także Elżbieta Konończuk w wystąpieniu *Podlaskie narracje lokalne: od realizmu socjologicznego do realizmu magicznego*, którego treść stanowiły rozważania nad miejscem narracji lokalnych i małych narracji w badaniach regionalnych. Na podstawie literackich obrazów Podlasia refleksji zostały poddane między innymi przemiany w doświadczeniu regionu, implikowany model odbioru literatury regionalnej, lokalizacja pisarza jako punkt sensotwórczy i groteskowe wyobrażenia regionu jako sposób na przewyciężenie kompleksu prowincji.

Krzysztof Zajas w wypowiedzi *Polsko-inflancka tożsamość niemożliwa* zauważył, że wieloznaczność pojęcia „pogranicze” zakłóca czytelność tej kategorii. Sprzeczne dążenia na pograniczu wiążą się z zagrożeniem lub utratą tożsamości. W dodatku na takiej przestrzeni konstytuuje się „nieuchwytnie” (i odwrotnie), a nieokreśloność urasta tu niemal do rangi zasady. O pograniczu traktował również referat *Polsko-czeskie pogranicza kulturowe po 1989 roku* Renaty Makarskiej, która twórczość między innymi Olgi Tokarczuk, Henryka Wańka i Filipa Springera omawiała w odniesieniu do takich aspektów pogranicza, jak awans peryferii, topografia i onomastyka, mistyczna historia Śląska, granica i pamięć oraz wielojęzyczność.

Oprócz pogranicza ważnymi kategoriami dla badań regionalnych są centrum i peryferia, o których mówiła Katarzyna Sawicka-Mierzyńska (Uniwersytet w Białymstoku) w wystąpieniu *„Prowincja” i „centrum” jako kategorie interpretacji i kryteria wartościowania białostockiego piśmiennictwa (przed i po przełomie 1989 r.)*. Prowincja jako kategoria opisu i wartościowania ewokuje dystans kulturowy, przy czym pojęcie to jest niesamodzielne i należy je analizować zawsze w odniesieniu do kategorii centrum. Katarzyna Sawicka-Mierzyńska przedmiotem swojej analizy uczyniła białostockie czasopisma „Kartki” i „Kontrasty”. Wskazała na możliwość traktowania prowincji jako przestrzeni źródłowej determinującej wrażliwość wywodzących się z niej pisarzy.

Nie wszystkie referaty odnosiły się do literatury najnowszej. Badacze podejmowali także zagadnienia związane z historycznymi koncepcjami regionalizmu. Elżbieta Dąbrowicz z Uniwersytetu w Białymstoku przedstawiła koncepcję „ziemi przechodów” w wystąpieniu *„Ziemia przechodów”. Migracje i kultury lokalne w piśmiennictwie polskim (XIX-XXI w.)*. *Ekskurs*, nazywając w ten sposób – za Maurycym Mochnackim – Królestwo Polskie, będące terenem przemarszu wojsk napoleońskich, ale też miejscem przechodzenia idei europejskich do Rosji. Brak stałych granic oraz dziedziczności

miejsca sprawia, że doświadczenia XIX-wieczne są podobne do tych z XX wieku (powojenne migracje).

Językoznawcze aspekty badań nad regionalizmem pojawiły się w referacie „*Kocham swoje wioski, bom się w nich rodziła...*”. O wilkowsko-kieleckim regionalizmie w poezji Kaśki spod Łysicy przedstawionym przez Katarzynę Węgorowską z Uniwersytetu Zielonogórskiego. Interpretacja regionalnego charakteru poezji niepiśmiennej Katarzyny Zaborowskiej stanowiła wspólne pole dialektologii i literaturoznawstwa.

Refleksje badawcze formułowane podczas konferencji miały na celu postawienie diagnozy regionalizmu i przeformułowanie dotychczasowych badań nad literaturą regionalną i regionem. Cel ten nie został w pełni osiągnięty, ponieważ mnogość stanowisk, ujawniająca się nie tylko w poszczególnych wystąpieniach, ale również podczas dyskusji, udowodniła, że literaturoznawstwo nie wypracowało jeszcze wyraźnej definicji regionalizmu. Osiągnięte zostały jednak inne cele zamierzone przez organizatorów – konferencja przyczyniła się do rozpowszechnienia wiedzy o regionalizmie, zainspirowała badaczy do przyjęcia komparatystycznej postawy w badaniu literatur poszczególnych regionów, stała się też sposobem na nawiązanie współpracy między polskimi i niemieckimi ośrodkami naukowymi, ułatwiając transfer wiedzy i wymianę doświadczeń. Obrady przyczyniły się również do ustalenia zakresu badań międzyśrodkowego zespołu badawczego.

Różnorodność tematyczna wygłoszonych referatów udowodniła, że regionalizm literacki to metodologia angażująca kategorie badawcze związane nie tylko z przestrzenią, ale też między innymi z pamięcią, tożsamością czy postzależnością. Silne zróżnicowanie wewnętrzne teorii regionalizmu, a także jej związki z innymi metodami badań literackich i z różnymi dziedzinami wiedzy (m.in. z geografiami, historią, socjologią czy kulturoznawstwem) to aspekty, które nie uniemożliwiają prowadzenia dalszych badań. Wręcz przeciwnie – są to niektóre z powodów, dla jakich warto kontynuować badawcze refleksje nad regionalizmem literackim, nadal nie do końca wyeksploatowanym. By jednak tak się stało, należałoby doprecyzować definicję regionalizmu, którego przedmiot wydaje się zbyt niewyraźny – niewykluczone, że będzie to możliwe dzięki kontynuacji badań nad literackim regionalizmem i kolejnym spotkaniom, które mają się odbywać w innych akademickich ośrodkach.

Kamila Gieba